

Л. Ілін // Право і суспільство. – 2013. – № 6. – Т. 2. – С. 16–20.

11. Ілін Л. Юліан Бачинський – ідеолог української самостійності / Л. Ілін // Наука та освіта XXI століття : матер. звіт. виклад. та студ. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 7 травня 2015 р.). – Івано-Франківськ : Ред.-вид. відділ Івано-Франківського ун-ту права ім. Короля Данила Галицького, 2015. – С. 31–34.

12. Конституційний закон про загальні права громадян королівств і земель, представлених в рейхсраті 1867 р.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://constituanta.blogspot.com/2011/08/1867.html>.

13. Програма русько-української радикальної партії // Відбиток із журналу «Народ». – 1890. – Ч. 20. – 12 с.

14. Український тасмний університет у Львові –Електронний ресурс–. – Режим доступу : <http://blog.i.ua/community/662/395835/>.

УДК 94:343.253(477)«1917/1920»

ЗАСТОСУВАННЯ СМЕРТНОЇ КАРИ В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ (1917–1920 рр.)

Михайлик А.О., к. і. н.,
доцент кафедри історії, філософії та права
Подільський державний аграрно-технічний університет

Жезицький В.Й., к. і. н.,
доцент кафедри історії, філософії та права
Подільський державний аграрно-технічний університет

Статтю присвячено аналізу застосування смертної кари на території України в період становлення радянської влади та формування більшовицьких державних органів (1917–1920 рр.).

Ключові слова: смертна кара, радянська влада, політичні репресії, більшовицький терор, українська революція.

Статья посвящена анализу применения смертной казни на территории Украины в период становления советской власти и формирования большевистских государственных органов (1917–1920 гг.).

Ключевые слова: смертная казнь, советская власть, политические репрессии, большевистский террор, украинская революция.

Mykhailyk A.A. THE USE OF THE DEATH PENALTY DURING THE PERIOD ESTABLISHMENT OF SOVIET POWER IN UKRAINE (1917–1920 YEARS)

This article analyzes the death penalty in Ukraine in the period of Soviet rule and the formation of the Bolshevik government (1917–1920 years).

Key words: death penalty, Soviet authorities, political repression, Bolshevik terror, Ukrainian revolution.

Постановка проблеми. Цього року жовтєвому перевороту в Російській імперії виповнюється 100 років. Століття, яке минуло відтоді, дозволяє об'єктивно і неупереджено проаналізувати наслідки пострілу «Аврори» для світової історії загалом та історії України зокрема.

Цікавим із наукового погляду видається аналіз формування радянської правової системи на території України, зокрема щодо застосування вищої міри покарання – смертної кари. Після утвердження більшовицької влади вона стала одним із проявів комуністичної карально-репресивної системи, заснованої на політичному та соціальному терорі.

Ступінь розробленості проблеми. Історіографія проблеми досить широка і різноманітна. Її започаткували нарративні джерела, створені безпосередніми учасниками революційних подій. Розлогі спогади про криваву боротьбу тих часів залишили всі її учасники: комуністичні і радянські лідери, представники Білого руху, анархісти і місцеві отамани, вояки Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки [1]. Шiori ідеології не дозволяли більшості з них об'єк-

тивно оцінити суспільно-політичну ситуацію в Україні перших десятиліть ХХ ст., однак для уважного і неупередженого дослідника подібні праці є невичерпним джерелом інформації.

Протягом усього існування СРСР в річищі комуністичної парадигми друкувалися книги і статті, які безпосередньо чи опосередковано торкалися становлення радянського права, зокрема в Україні.

Перші праці, які ознаменували собою відхід від марксистської догматики і в яких пролунала критика більшовизму, з'явилися в Росії у другій половині 80-х рр. ХХ ст. У період горбачовської «перебудови», який припадає на вказані роки, вийшов друком цілий ряд науково-популярних, публіцистичних творів Р. Медведєва, Д. Волкогонова, Л. Гордона, Е. Клопова, А. Рабіновича, Н. Разумовича та ін. [2]. У них оприлюднювалися нові, доти маловідомі для широкого загалу документи, робилися спроби з'ясувати витоки і наслідки неоголошеної війни проти власного народу.

Слідом за ними до вивчення витоків сталінізму вдалися українські історики. Першими з'явилися праці Д. Волкогонова, Ю. Шаповала, В. Данильченка, С. Кульчицького, Г. Касьянова, І. Біласа [3].

Виклад основного матеріалу. Диктатура пролетаріату, трансформована поступово в диктатуру однієї партії, вже у своїй основі передбачала насильство як засіб досягнення політичних і економічних цілей. Цього не приховував засновник соціалістичної держави В. Ленін, який у багатьох своїх працях стверджував, що наукове поняття диктатури означає ніщо інше, як не обмежену ніякими законами, ніяким правом владу, що спирається безпосередньо на насильство.

Йому вторив інший відомий державний діяч і теоретик партії М. Бухарін: «Пролетарський примус в усіх своїх формах, розпочинаючи з розстрілів і закінчуючи трудовою повинністю, є, як парадоксально це не звучить, методом вироблення комуністичного людства з людського матеріалу капіталістичної епохи <...>» [4, с. 146].

Зрозуміло, що радянський уряд не хотів постати перед усім цивілізованим світом як проповідник і захисник ідеї насильства. Тому одним із перших документів, прийнятих II Всеросійським з'їздом Рад, був декрет про відміну запровадженої урядом О. Керенського смертної кари. Важко повірити у щирість цих намірів, оскільки вже через два місяці вона була фактично поновлена. В Інструкції Ради народних комісарів (далі – Раднарком) від 8 січня 1918 р. «Про створення батальйонів для риття окопів зі складу буржуазного класу чоловіків і жінок під наглядом червоногвардійців» вказувалося на можливість «розстрілу на місці злочину» контрреволюційних агітаторів, які чинять опір [5, с. 54]. Згодом загроза розстрілу за найменші злочини перестала будь-кого дивувати.

7-го грудня 1917 р. Раднарком РСФРР, заслухавши доповідь Ф. Дзержинського, схвалив постанову про утворення Всеросійської надзвичайної комісії з боротьби з контрреволюцією і саботажем (далі – ВНК). Наприкінці 1917 – на початку 1918 рр. ВНК, зміцнившись кадрово й організаційно, провела ряд широкомасштабних каральних операцій. До того ж її функції на початку 1918 р. значно розширилися.

21 лютого 1918 р. Раднарком РСФРР прийняв відомий декрет «Соціалістична Вітчизна в небезпеці». Він, написаний і проведений через уряд В. Ленінін, проголошував: «Ворожі агенти, спекулянти, громили, хулігани, контрреволюційні агітатори, німецькі шпигуни розстрілюються на місці злочину» [6, с. 16–17]. На практиці це означало курс на здійснення позасудових розправ.

Інструктивні матеріали уряду Радянської Росії, Всеросійської надзвичайної комісії надходили в Україну, точніше в ту її частину, яка перебувала під контролем радянського уряду.

Відзначимо, в Україні централізовані надзвичайні органи з боротьби з контрреволюцією на той час були відсутні і знаходилися лише на стадії формування. Одним із перших був організований Харківський надзвичайний штаб із боротьби з контрреволюцією.

Регіональні органи з боротьби з контрреволюцією мала об'єднати Надзвичайна комісія Народного секретаріату України, створена 22 лютого 1918 р. На її чолі став Ю. Коцю-

бинський, а до складу увійшли М. Скрипник, В. Примаков та ін. Незважаючи на короткочасність діяльності, ряд дослідників цілком справедливо вважають її першим кроком до створення спеціального централізованого карального органу в Україні [7, с. 34].

5-го вересня 1918 р., заслухавши доповідь Ф. Дзержинського, Раднарком РСФРР схвалив підписану народним комісаром (наркомом) юстиції Д. Курським відомою постановою «Про червоний терор», яка відразу знайшла схвальний відгук серед більшовицького українського уряду. У ній, зокрема, говорилось, «що підлягають розстрілу всі особи, приналежні до білогвардійських організацій, змов і закатів, що необхідно опублікувати імена розстріляних, а також підстави застосування до них цього закону» [8, с. 224].

Нарком внутрішніх справ УСРР К. Ворошилов повністю поділяв таку позицію й у своїй промові на III Всеукраїнському з'їзді Рад 7 березня 1919 р. різко розкритикував представників фракції лівих есерів за їхні пропозиції щодо необхідності обмеження в Україні надзвичайних заходів [5, с. 28].

Проведенню такої політики завадив наступ денікінських формувань і втрата радянським урядом контролю над українськими землями до кінця літа 1919 р. Численні радянські організації та установи в Україні або розпадалися, або евакуювалися до Росії. Припинила свою діяльність і Всеукраїнська надзвичайна комісія (далі – ВУНК), доля якої, як завжди, вирішувалася в Москві. 23 липня 1919 р. колегія ВНК прийняла постанову про ліквідацію ВУНК, причому відповідно до неї всі чинні в Україні місцеві надзвичайні комісії підпорядковувалися ВНК, яка направила свого представника до Раднаркому України для контролю за виконанням місцевими надзвичайними комісіями розпоряджень ВНК [9, арк. 106].

З відновленням більшовицької влади відновлювалися відповідні надзвичайні органи в Україні, які діяли на основі новоствореної законодавчої бази і передбачали цілий комплекс каральних заходів. У зарубіжній історіографії наводиться зміст наказу по Київському військовому округу № 69, виданий 1920 р., у якому дозволялося застосовувати масовий терор проти заможних селян аж до фізичного знищення. Згаданий закон передбачав розстріл кожного, у кого після терміну здачі зброї буде знайдено хоча б один патрон. Трагічні наслідки не забарилися. Вважається, що лише у Проскуріві (сучасному Хмельницькому) жертвами застосування наказу № 69 стали близько 2 тис. громадян [5, с. 72].

Не можна забувати також і того, що відповідно до чинних положень право застосування смертної кари мали не лише надзвичайні комісії, а й інші органи на місцях. Це право використовували також виконавчі комітети (виконкоми) Рад, аж до повітвиконкомів.

Протягом певного часу були нез'ясовані права народних судів щодо застосування вищої міри покарання. Так, у «Киевских известиях» від 20 лютого 1919 р. було опубліковане повідомлення такого змісту: «На запити з повітів Київський губернський юридичний

відділ роз'яснює, що народні суди ні в якому разі не можуть виносити смертних вироків. Смертна кара як нормальна міра покарання не передбачена жодним декретом і йде врозрід із соціалістичною правосвідомістю. У цей перехідний час смертна кара застосовується революційними трибуналами й адміністративними органами виключно як знаряддя класової боротьби». Однак уже через декілька днів у газетах можна було прочитати зовсім протилежне: «У зв'язку із запитами з місць про можливість застосування народними судами смертної кари Верховний судовий контроль роз'яснив: сьогодні за наявності масових спроб контрреволюції підірвати будь-якими засобами Радянську владу право застосування смертних вироків зберігається і за народними судами» [10, с. 33].

Початок 1920 р. подарував надію. У січні цього року голова ВНК Ф. Дзержинський виступив з ініціативою про припинення з 1 лютого 1920 р. усіма місцевими надзвичайними комісіями застосування вищої міри покарання та про передачу всіх справ, за якими могло би загрожувати таке покарання, Революційному трибуналу. Центральний Комітет Робітничої комуністичної партії (далі – ЦК РКП(б)) своєю постановою від 13 січня 1920 р. підтримав згадану пропозицію і запропонував спеціальній комісії у складі Ф. Дзержинського, Л. Каменева та Л. Троцького підготувати для цього необхідні документи [11, с. 324].

Невдовзі, 17 січня 1920 р., такий документ був опублікований. У ньому, зокрема, відзначалося: «<...> Розгром контрреволюції ззовні і в середині, знищення найбільших таємних організацій контрреволюціонерів та бандитів і досягнуте цим зміцнення Радянської влади дають зараз можливість Робітничо-Селянському уряду відмовитись від застосування вищої міри покарання – розстрілу – до ворогів Радянської влади <...>».

Так, Всеросійський центральний виконавчий комітет (далі – ВЦВК) і Раднарком постановляють відмінити застосування вищої міри покарання (розстрілу) як за вироками ВНК і її місцевих органів, так і за вироками міських, губернських, а також і Верховного при Всеросійському центральному виконавчому комітеті трибуналі» [12, с. 104–105].

Як бачимо, у цьому разі ВЦВК і Раднарком пішли навіть далі пропозиції Ф. Дзержинського і відмінили смертну кару не лише за вироками надзвичайних комісій, а взагалі. Однак у травні 1920 р. права ВНК та революційних трибуналів щодо застосування смертної кари були відновлені у зв'язку з наступом польської армії Ю. Пілсудського.

Крім того, затверджені заходи зовсім не стосувалися України. 2-го лютого 1920 р. Всеукраїнський революційний комітет телеграфно довів місцевим органам свою постанову «Про застосування вищої міри покарання – розстрілу – до активних контрреволюціонерів на Україні».

У ній говорилося, що заходи, передбачені для Російської Федерації, не можуть бути здійснені в межах України, «де умови, що загрожують існуванню Радянської влади на Україні, ще не ліквідовані, де ворог чинить

нашій Червоній Армії ще достатній опір, де з кожним днем виявляються все нові заклоти проти Радянської влади, а тому аж до повного знищення перепон, що порушують стійкість Радянської влади на Україні, Всеукраїнський революційний комітет, відповідальний перед робітничо-селянською масою України за всебічне зміцнення її, не може зупинитися ні перед якими заходами, аж до застосування системи червоного терору» [13, с. 12].

Як бачимо, в Україні все залишилося без змін, як, власне, і в Росії, де постанова ВЦВК та Раднаркому від 17 січня 1920 р. була більш схожа на політичний демарш, розрахований на громадську думку, ніж на довгоочікуваний акт гуманізму.

С. Мельгунов наводить відверто цинічний циркуляр особливого відділу ВНК від 15 квітня 1920 р., направлений особливим відділом при місцевих надзвичайних комісіях: «З огляду на відміну смертної кари, – ідеться в ньому, – пропонуємо всіх осіб, яким за їхні злочини належить вища міра покарання, відправляти у смугу військових дій, як у місце, де декрет про відміну смертної кари не розповсюджується» [5, с. 56].

Висновки. Таким чином, у період утвердження радянської влади в Україні її жителі замість довгожданого миру відчули на собі нову хвилю репресій. На початку 1920-х рр. були створені карально-репресивні органи, які на практиці випробовували різні форми розправ, зокрема найбільш жорстоку та антигуманну – смертну кару.

Вивести детальну статистику кривавих злочинів військового командування і надзвичайних органів в Україні практично неможливо, оскільки веденням подібної документації революційні органи практично не займалися. Більшість людей ішла в могилу безіменними із традиційним ярликом «контрреволюціонер», «ворог трудового народу», «білогвардієць».

Жахливий досвід політичних репресій та розправ, здобутий радянською владою на початку 20-х рр. ХХ ст., заклав основи страшного винищення власного населення, здійсненого вищим політичним керівництвом і правоохоронними органами СРСР у 1930-х рр.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лацис (Судрабс) М. Два года борьбы на внутреннем фронте / М. Лацис (Судрабс). – М. : Государственное изд-во, 1920. – 88 с.; Деникин А. Очерки русской смуты: Крушение власти и армии: Февраль – сентябрь 1917 / А. Деникин. – Минск : Харвест, 2002. – 464 с.; Винниченко В. Відродження нації / В. Винниченко. – К. ; Відень : Дзвін, 1920. – Ч. 1. – 1920. – 348 с.
2. Медведев Р. О Сталине и сталинизме / Р. Медведев. – М. : Прогресс, 1990. – 488 с.; Волкогонов Д. Сталин. Политический портрет: у 2 кн. / Д. Волкогонов. – М. : Новости, 1992. – 704 с.; Гордон Л. Что это было? Размышления о предпосылках и итогах того, что случилось с нами в 30–40-е годы / Л. Гордон, Э. Клопов. – М. : Политиздат, 1989. – 319 с.; Рабинович А. Большевики приходят к власти: Революция 1917 года в Петрограде / А. Рабинович ; ред. и послесл. Г.З. Иоффе. – пер. с англ. – М. : Прогресс, 1989. – 416 с.; Документы свидетельствуют: Из истории деревни накануне и в ходе коллективизации 1927–1932 гг. / Н. Иваницкий, В. Данилов. – М. : Политиздат, 1989. – 526 с.; Разумович Н. Как родилась сталинская кадровая политика / Н. Разумович // Дружба народов. – 1989. – № 4. – С. 198–208.

3. Волкогонов Д. Триумф і трагедія (Політичний портрет Сталіна) : у 2 кн. / Д. Волкогонов. – К. : Політвидав України, 1989; Шаповал Ю. У ті трагічні роки: сталінізм на Україні / Ю. Шаповал. – К. : Політвидав України, 1990. – 143 с.; Данильченко В. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки / В. Данильченко, Г. Касьянов, С. Кульчицький. – К. : Либідь, 1991. – 342 с.; Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920–1930-х років: соціальний портрет та історична доля / Г. Касьянов. – К. : Глобус, Вік; Едмонтон : Канад. ін-т укр. студій Альберт. ун-ту, 1992. – 176 с.; Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: суспільно-політичний та правовий аналіз: у 2 т. / І. Білас. – К. : Либідь, 1994.
4. Бухарин Н. Экономика переходного периода / Н. Бухарин. – М. : Государственное изд-во, 1920. – Ч. 1 : Общая теория трансформационного процесса. – 1920. – 157 с.
5. Мельгунов С.П. Красный террор в России 1918–1923 / С.П. Мельгунов. – М. : Постскриптум, 1990. – 203 с.
6. На защите революции. Из истории Всеукраинской чрезвычайной комиссии. 1917–1922 : сборник документов и материалов / гл. ред. П. Бачинский. – К. : Политиздат Украины, 1971. – 392 с.

7. Маймескулов Л. Всеукраинская чрезвычайная комиссия (1918–1922) / Л. Маймескулов, А. Рогожин, В. Сташис. – Х. : Основа, 1990. – 334 с.
8. Документы по истории гражданской войны в СССР / под ред. И. Минца, Е. Городецкого. – М. : Политиздат, 1941. – Т. 1. – 1941. – 445 с.
9. Центральний державний архів громадських організацій України. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 30.
10. Жезицький В. Політичні репресії на Поділлі в 20–30-х рр.: загальні тенденції і регіональні особливості : дис. ... канд. істор. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В. Жезицький. – К., 1997. – 182 с.
11. Ленин и ВЧК. Сборник документов (1917–1922) / под ред. В. Шульгина. – М. : Политиздат, 1987. – 365 с.
12. Декреты Советской власти / О. Волин. – М. : Госполитиздат, 1990. – Т. 7. – 1990. – 245 с.
13. Собрание узаконений и распоряжений Всеукраинского революционного комитета. – Х. : Всеукраинское изд-во, 1920. – 112 с.

УДК 340:321.01(09)(477)

СУТНІСТЬ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ У ТВОРЧОСТІ С. ДНІСТРЯНСЬКОГО

Подковенко Т.О., к. ю. н.,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Тернопільський національний економічний університет

Фігун Н.І., студентка
юридичного факультету
Тернопільський національний економічний університет

У статті здійснено аналіз державно-правових поглядів вітчизняного вченого Станіслава Дністрянського. Ґрунтовно проаналізувавши ідеї відомих європейських теоретиків права та українських мислителів, С. Дністрянський одним із перших у юриспруденції запропонував соціологічно-правовий підхід до розуміння понять «право», «держава», «народ». Науковий доробок С. Дністрянського має важливе значення для утвердження українського конституціоналізму та ідеї правової держави.

Ключові слова: державно-правові традиції, політико-правова думка, право, конституціоналізм, правова держава, соціологічний підхід.

В статье осуществлен анализ государственно-правовых взглядов отечественного ученого Станислава Днистрянского. Основательно проанализированы идеи известных европейских теоретиков права и украинских мыслителей, С. Днистрянский одним из первых в юриспруденции предложил социологическо-правовой подход к пониманию понятий «право», «государство», «народ». Научный потенциал С. Днистрянского имеет большое значение для утверждения украинского конституционализма и идеи правового государства.

Ключевые слова: государственно-правовые традиции, политико-правовая мысль, право, конституционализм, правовое государство, социологический подход.

Podkovenko T.O., Fihun N.I. ESSENCE OF LAW AND STATE IN LEGAL CONCEPT OF STANISLAV DNISTRYANSKY

The article analyzes the state legal opinions domestic scientist Stanislav Dnistrianskyi. Thoroughly analyzing the ideas of famous European and Ukrainian law theorists thinkers S. Dnistrianskyi one of the first law proposed legal sociological approach to understanding the concepts of “right”, “State”, “people”. Scientific use S. Dnistrianskyi is essential for the establishment of Ukrainian constitutionalism and the idea of law.

Key words: constitutional traditions, political and legal thought, law, constitutionalism, rule of law, sociological approach.

Постановка проблеми. Сучасний період розвитку української держави характеризується серйозним реформуванням політичних, економічних, духовних, організаційних основ суспільного життя, що викликає потребу глибинного переосмислення і правових механізмів регуляції суспільного життя, пошуку оптимальних варіантів трансформації нашого

суспільства на засадах верховенства права, гуманізму та справедливості. Сучасна юридична наука також не стоїть осторонь таких важливих процесів. І не дивно, що за таких умов ми звертаємося до нашої вітчизняної політико-правової спадщини, до тих надбань європейської гуманістичної традиції, невід'ємною частиною яких є українська полі-